

УДК 343.131(477)

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Дрозд Валентина Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
2-го науково-дослідного відділу
науково-дослідної лабораторії проблем
правового та організаційного
забезпечення діяльності Міністерства
(Державний науково-дослідний
інститут Міністерства внутрішніх справ
України, м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів закриття кримінального провадження. Висвітлено думки науковців із питань, що досліджуються, та надано їх оцінку. Наголошено на тому, що зазначений інститут є складним правовим явищем, у структурі якого доцільно виділяти матеріальні та процесуальні аспекти, сукупність яких забезпечує гарантії прав, свобод і законних інтересів підозрюваного щодо відвернення від незаконного притягання його до кримінальної відповідальності, доведеності вини та безпосереднього дослідження усіх обставин, які підлягають доказуванню. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення процесуальних норм, що стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: кримінальне провадження, закриття кримінального провадження, підстави закриття кримінального провадження, підозрюваний, доведення вини, реабілітація.

THEORETICAL AND APPLIED QUESTIONS
FOR THE CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Drozd Valentyna Heorhiivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Senior Researcher Officer, Senior
Researcher Second Research Department
of Research Laboratory of Problems of
Legal and Organizational Support of
the Ministry Activities (State Research
Institute of the Ministry of Internal Affairs
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of certain aspects of the closure of criminal proceedings. The scholars' opinions on the issues under investigation and their evaluation are presented. It is stressed that the said institute is a complicated legal phenomenon, in the structure of which it is expedient to allocate material and procedural aspects, the totality of which ensures the guarantees of rights, freedoms and legitimate interests of the suspect in relation to the prevention from the illegal attraction of him to criminal liability, proof of guilt and direct investigation of all circumstances, which are subject to proof. Proposals on the improvement of procedural norms concerning the subject of research are substantiated.

Key words: criminal proceedings, closure of criminal proceedings, grounds for the closure of criminal proceedings, suspects, proving guilty, rehabilitation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства України інститут закриття кримінального провадження значно трансформувався. Головні зміни стосувалися підстав прийняття рішення про закриття кримінального провадження, а також права прийняття цього процесуального рішення: спочатку його було надано лише судовим органам, потім – органам досудового розслідування [1, с. 29]. Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством України закриття кримінального провадження є однією з форм закінчення досудового розслідування. Значимість цієї форми закінчення досудового розслідування підтверджується кількістю прийнятих процесуальних рішень про закриття кримінального провадження. Наприклад, у 2016 р. на стадії досудового розслідування з 11 709 закінчених кримінальних проваджень 10 527 проваджень було закрито; у 2017 р. із 11 586 кримінальних проваджень 9 970 було закрито [2; 3]. Водночас вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить про наявність прийняття уповноваженими службовими особами необґрунтованих рішень про їх закриття, що вказує на актуальність і своєчасність піднятого у статті питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До окремих аспектів вивчення інституту закриття кримінального провадження звертались у своїх працях різні дослідники. Водночас аналіз наукових публікацій, чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування свідчить, що до сьогодні залишаються проблемні питання, які негативно впливають на правозастосовну діяльність.

Метою статті є вивчення норм чинного кримінального процесуального законодавства, що присвячені закриттю кримінального провадження, з метою формування відповідних напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування визнається закінченим, якщо вже немає необхідності у проведенні слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання, перевірку та оцінку доказів, коли жодна

з версій, які виникли, не залишилась неперевіреною, тобто якщо виконано вимоги ст. 91 КПК України про встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [4, с. 705]. До того ж, за слушним зауваженням С.А. Паршака, рішення про закінчення досудового розслідування може мати законний характер не лише у разі встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, але й щодо їх всебічного, повного та об'єктивного дослідження (ч. 2 ст. 9, ч. 1 ст. 94 КПК України), а також ужиття заходів для забезпечення відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення, тощо. Тому розслідування не може вважатися закінченим доти, поки завдання кримінального провадження не вирішені [5, с. 64–65]. Тож можна зазначити, що постанова про закриття кримінального провадження – це одне із важливих процесуальних рішень, прийняте компетентною уповноваженою особою, за допомогою якого забезпечується вирішення завдань кримінального провадження, передбачених у ст. 2 КПК України.

Нині згідно з ч. 1 ст. 284 КПК України на досудовому розслідуванні кримінальне провадження може бути закрито за десятьма підставами. Окрім того, відповідно до ч. 3 ст. 284 КПК України провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Вивченням кримінальних проваджень № 12016200440002474 від 4 червня 2016 р. та № 12016200440002496 від 5 червня 2016 р. за ч. 1 ст. 185 КК України, досудове розслідування в яких здійснювалося Сумським ВП ГУНП в Сумській області, прокуратурою Сумської області, встановлено, що слідчими не допитано потерпілих, не проведено такої негласної слідчої (розшукової) дії, як установлення місцезнаходження викрадених радіоелектронних засобів (мобільних телефонів), тощо. Незважаючи на це, прокурором Сумської місцевої прокуратури 30 червня 2016 р. зазначено, що провадження необґрунтовано закриті за відсутністю складу злочину. Керівником місцевої прокуратури вказано, що незаконні рішення скасовано. Проте надалі без проведення жодної слідчої дії прокурор знову прийняв передчасні та необґрунтовані процесуальні рішення про закриття цих проваджень на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, які згодом скасовані керівником прокуратури.

Стосовно підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпано можливості їх отримати), то, як слушно зазначає О.О. Торбас, децю незрозумілою є позиція законодавця, який не зарахував зазначену підставу до тих (пп. 1, 2, 4, 9, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України), за якими провадження може бути закрито слідчим без повідомлення особи про підозру. За логікою законодавця виходить, що хоча слідство не володіє достатнім обсягом доказів для доведення винуватості особи у вчиненні злочину, однак прокурор все одно має повідомити таку особу про підозру. Отож прокурор повинен повідомити про підозру особі, яка, ймовірно, є завідомо невинуватою. Крім того, що така позиція є недопустимою з позиції захисту людської гідності, на захисті якої мав би стояти КПК України. До того ж у цьому разі наявна колізія з п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України, відповідно до якого повідомлення про підозру здійснюється за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [6, с. 341–342].

Зважаючи на викладене, вбачається, що закріплення у п. 3 ч. 1 ст. 284 чинного КПК України аналогічної за своєю суттю підстави, яка була передбачена у п. 2 ст. 213 КПК України 1960 р. (за недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину), викликали багато непорозумінь і дискусій серед науковців і практиків [7, с. 40; 8, с. 315; 9, с. 85–88; 10, с. 87–88]. Тож, на наш погляд, чинна регламентація закриття кримінального провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України видається нелогічною та невиправданою, а тому має бути переглянута законодавцем.

Підстава для закриття кримінального провадження, передбачена п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою), впливає з конституційного положення про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58 Конституції України). Відповідно, декриміналізація діяння, щодо якого здійснюється досудове розслідування, тягне за собою закриття провадження [11, с. 480]. Проте, на наше переконання, за жодних обставин зазначена підстава не може вважатися реабілітуючою, адже наявність складу злочину визначається на момент його вчинення, а не на час прийняття процесуального рішення. Тому про жодне відшкодування шкоди, яка є частиною реабілітації та на підставі чого ґрунтується визначення реабілітуючих підстав, за цією підставою не може йтися. Тим більше, застосування тих чи інших процесуальних дій, що обмежують права, свободи та законні інтереси особи, були виправданими, оскільки на момент їх застосування вчинене діяння вважалось злочином.

Чимало запитань, зокрема, у практичній діяльності викликає підстава для закриття кримінального провадження, передбачена п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України (помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого). Ця підстава є наслідком дії норми ст. 61 Конституції України, відповідно до якої юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Тож смерть підозрюваного, обвинуваченого позбавляє сенсу подальше провадження щодо вчиненого ним кримінального правопорушення. Єдиним винятком із такої ситуації є випадок, коли близькі родичі померлого підозрюваного (обвинуваченого) переконані, що останній не вчиняв інкримінованого діяння, або діяння не має всіх ознак складу кримінального правопорушення, і, відповідно, проведення повного й неупередженого розслідування забезпечить реабілітацію померлого, зокрема, шляхом закриття провадження на стадії досудового розслідування за однією з реабілітуючих підстав або ухвалення виправдувального вироку за результатом судового розгляду. Однак складність із цього питання проявляється у тому, що КПК України не передбачає процедури, за якою родичі померлого підозрюваного, обвинуваченого можуть реалізувати своє право заперечувати проти закриття кримінального провадження. Тому погоджуємося з тим, що до винесення прокурором постанови про закриття кримінального провадження щодо померлого слідчий або прокурор мають встановити коло близьких родичів померлого підозрюваного, роз'яснити їм право вимагати продовження розслідування, зафіксувати факт такого роз'яснення у відповідному протоколі та отримати від них письмове підтвердження реалізації цього права – клопотання з вимогою не закривати провадження або розписку про відсутність заперечень проти закриття провадження [11, с. 480]. Цей порядок має бути передбачено в КПК України, при цьому, на наш погляд, вимога особи не закривати провадження або відсутність заперечень проти закриття провадження не потребують окремого письмового підтвердження, крім фіксації в самому протоколі. Тому пропонуємо ч. 4 ст. 284 КПК України доповнити абзацом четвертим такого змісту: *«До прийняття постанови про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 цієї статті, слідчий або прокурор встановлює коло близьких родичів померлого, роз'яснює їм право вимагати продовження досудового розслідування з метою реабілітації померлого, про що складає протокол»*.

Як свідчить вивчення матеріалів кримінального провадження, не поодинокими є випадки необґрунтованого його закриття у зв'язку зі смертю особи. Наприклад, кримінальне провадження № 12017200140000097 було порушено 12 квітня 2017 р. Буринським ВП, того ж дня особі повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України, та відразу прокурором Буринського відділу Конотопської місцевої прокуратури закрито у зв'язку із смертю підозрюваного. При цьому встановлено, що наркотичний засіб було виявлено під час огляду трупа особи. Проте з матеріалів провадження вба-

часться не доведеним факт належності виявленого і вилученого з кишені канабісу саме померлому. Тому залишилось нез'ясованим питання наявності чи відсутності у цієї особи мети збуту.

В аспекті аналізованої підстави є також інші проблемні питання, які потребують відповідного вирішення. Зокрема, КПК України не визначає, що треба робити слідчому, прокурору і що буде підставою для закриття кримінального провадження у разі смерті особи до моменту набуття нею статусу підозрюваного. Зумовлено це тим, що у п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України прямо визначено статус особи, у зв'язку зі смертю якої провадження підлягає закриттю – підозрюваний чи обвинувачений. Тож у практичній площині застосування п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України як підстави для закриття кримінального провадження у разі смерті особи до набуття нею статусу підозрюваного є неможливим. Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень із цього питання, у такому разі слідчі закривають провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Проте, на наше переконання, такий стан речей не відповідає сутності та призначенню підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, тому підлягає коригуванню. Варіантом вирішення окресленої проблеми може бути повернення до формулювання, яке містив КПК України 1960 р., а саме: «щодо померлого...» (п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р.). Отож пропонуємо п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти в такій редакції: «... померла особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого».

Також, на наш погляд, доцільно погодитися з авторами, які пропонують надати слідчому процесуальне повноваження прийняти рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України у разі, коли жодній особі в цьому провадженні не повідомлялось про підозру. Така необхідність пояснюється та обґрунтовується тим, що це дасть змогу приймати об'єктивні процесуальні рішення за такими кримінальними провадженнями, адже саме слідчий встановлює обставини кримінального провадження, безпосередньо сприймає всі докази, а також зазвичай першим дізнається про зазначену відмову потерпілого від підтримання обвинуваченого. При цьому наслідком самостійного прийняття рішення слідчим буде процесуальна економія часу і державних коштів, які сьогодні витрачаються слідчим на підготовку та направлення матеріалів кримінального провадження процесуальному керівникові для прийняття відповідного рішення про закриття кримінального провадження [12, с. 99–100]. До того ж більшість рішень про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування приймається слідчим. Наприклад, у 2016 р. з 10 527 закритих проваджень 36 закрито прокурором (тобто 10 491 (99,7 %) провадження закрито слідчим), а у 2017 р. з 9 970 закритих проваджень прокурором було закрито 40 (тобто 9930 (99,6 %) проваджень закрито слідчим) [2; 3].

З урахуванням вищевикладеного доречним вбачається розширити коло підстав, за якими слідчий має право закривати кримінальне провадження, у зв'язку з цим абз. 2 ч. 4 ст. 284 КПК України варто викласти в такій редакції: «Слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1–4, 7, 9, 10 ч. 1 цієї статті, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялось про підозру».

Щодо такої підстави для закриття кримінального провадження, яка передбачена п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України та сформульована так: «існує нескасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося із дотриманням вимог щодо підслідності», то вона запроваджена до чинного КПК України Законом № 2213-VIII від 16 листопада 2017 р. [13]. З цього приводу доцільно зазначити, що ще раніше окремими авторами зверталась увага на те, що наявність у КПК України підстави, передбаченої п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України (наявність вироку за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням), яка засвідчує преюдиціальність наведених процесуальних актів, зумовлювала слушне запитання: чому серед зазначених процесуальних актів законодавець також не передбачив постанову слідчого та прокурора про закриття кримінального провадження, зважаючи на можливість прийняття таких рішень. Зважаючи на те, що слідчий і прокурор відповідне рішення про закриття кримі-

нального провадження приймають на стадії досудового розслідування, де обвинувачення як такого не має, пропонувалось сформулювати таку підставу, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України, як «наявність нескасованого процесуального рішення, винесеного у встановленому законом порядку за тим же фактом уповноваженим на те органом чи особою» [14, с. 75]. Така думка, на наш погляд, є вельми слушною. Натомість законодавець вирішив окреслене питання іншим чином і, зберігши підставу, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України в незмінному стані, доповнив, як уже зазначалося, ч. 1 ст. 284 КПК України п. 10, яким визначив нову підставу для закриття кримінального провадження. Подібні законодавчі зміни видаються не зовсім логічними та не знімають окресленої проблематики. Тому пропонуємо п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти в такій редакції: «<...> існує нескасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження щодо того самого діяння, що розслідувалося із дотриманням вимог щодо підслідності».

Висновки. Резюмуючи викладене, треба зазначити, що закриття кримінального провадження є однією з правомірних форм закінчення досудового розслідування, що за своїм процесуальним значенням прирівнюється до інших форм закінчення розслідування та забезпечує виконання завдань кримінального провадження. Цей інститут є складним правовим явищем, у структурі якого доцільно виділяти матеріальні та процесуальні аспекти, сукупність яких забезпечує гарантії прав, свобод і законних інтересів підозрюваного щодо відвернення від незаконного притягання його до кримінальної відповідальності, доведеності вини та безпосереднього дослідження усіх обставин, що підлягають доказуванню. Водночас, як засвідчило проведене дослідження, сьогодні є певні законодавчі прогалини, неточності та неузгодженості, які потребують свого вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Токаренко К.В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 22 с.
2. Звіт про роботу органів досудового розслідування за 12 місяців 2016 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112657&libid=100820.
3. Звіт про роботу органів досудового розслідування за 12 місяців 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113277&libid=100820.
4. Бандурка О.М., Блажівський Є.М., Бурдоль Є.П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / За заг. ред. В.Я. Тація. Харків: «Право», 2012. 768 с.
5. Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 221 с.
6. Торбас О.О. Закриття кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: характеристика деяких новел. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) / Відп. за випуск В.М. Дрьомін; НУ«ОЮА». Одеса: «Фенікс», 2012. Т. 2. С. 341–343.
7. Благодир С.М. Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві: навч. посібник. Тернопіль: ТАНГ «Економічна думка», 2001. 112 с.
8. Строгович М.С., Алексеева Л.Б., Ларин А.М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. Москва: «Наука», 1979. 320 с.
9. Шимановский В.В. Недоказанность участия лица в совершении преступления как процессуальное основание для прекращения уголовного дела. Правоведение. 1968. № 1. С. 84–88.
10. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків: «Арсис», 2001. 320 с.
11. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: «Право», 2013. 824 с.
12. Двойников О.О., Глобенко Г.І. Окремі аспекти закриття кримінального провадження у випадку відсутності складу кримінального правопорушення. Право і безпека. 2014. № 4 (55). С. 98–102.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16 листопада 2017 р. № 2213-VIII. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2213-19>.

14. Рось Г.В. Щодо визначення системи підстав до закриття кримінального провадження. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 22. С. 70-78.